

ANDRIĆ EMBERKÉPÉNEK
NÉGY ALAPTÉNYEZŐJE:
A VÁGY, A FÉLELEM, A BÁTORSÁG
ÉS A HARMÓNIA

MIROSLAV EGERIĆ

„A gondolat az élet terhe nyomán feltörő sóhaj.
Minél nehezebb a teher, annál mélyebb a sóhaj.”
(Božidar Knežević: Gondolatok)

1.

Érdekes lenne egyszer feltérképezni Andrić művészetének monumentális emberképét az emberek világának azon rejtélyes útjait és útvesztőit¹, melyeket az író a „sokat szenvedett Bosznia” területén vél felfedezni. Hadd idézzük ezzel kapcsolatban Isidora Sekulić néhány sorát: „Ivo Andrić elbeszéléseiben életre kel Bosznia nyomora, az a nyomor, amelyik a fekete lepel alatt annyi színt, a muzulmán Kelet ijesztően groteszk színeit rejt magában. Megelevenedik előttünk a múlt, benépesülnek az utak, a táborok, a fogadók, élénk tárul a piszkos vidéki kisvárosok félelemmel és titokzatossággal teli élete, megismerkedünk az itt élő nevetséges-furcsa figurákkal, Ali Gyerzelezzel, Magyar Musztafával, Mula Juszuffal és másokkal; faggyú, hagyma, izzadság, rongyok; naplopás és kalandozás; részegség, szeszélyes indulatok; értetlen, primitív őserők, nyers szenvedélyek. És mégis: ez a visszataszító és ijesztő realitás *létezik is, meg nem is*, mert a régmúlt mélyéről került elő, a régmúltból, melyből mindannyian oly szívesen merítünk.”²

Andrićnak, mint minden nagy alkotónak, *saját* világa van: egy külön

¹ Vö: Radovan Vučković: *Velika sinteza* és Stanko Korać: *Andrićevo romani ili svijet bez boga*.

² Isidora Sekulić: *Istok u pripovetkama Iva Andrića* (a *Kritičari o Andriću* c. könyvben, Beograd, 1962., 58—59. old.)

világ — Bosznia —, amely számára az örökkévalóságot jelenti. Különös magatartású, furcsa lelkületű hősei — Ali Gyerzelez, Magyar Musztafa, Anika, Nikola Krletić, Radisav és Ćorkan, Fata, Daville és des Fossés, Cologna és von Mitterer, Ćamil és Karadžoz és még sokan mások — ebben az Andrić teremtő ereje és képzelete által megtermékenyített különös világban fogantak. Minden szavuk, minden gondolatuk, érzés- és gondolatviláguk legapróbb megnyilatkozásai, cselekedeteik, vágyaik és indulataik s egészében *létezési módjuk*: mind-mind azt bizonyítják, hogy egy olyan alkotó lelkületében keltek életre, aki — az alkotói génusz által vezérelve — a több dimenziós gondolkodásmód segítségével felfedi és átéli a világ drámaiságát.³

Képletesen szólva: a hősök mozdulatait, cselekedeteit diszkrét fény ragyogja be, s minden megnyilatkozásuk mögött felsejlik a világ *rejtélyes mélységének* az érzete és tudata. A dolgok mintha önmaguk fölé emelkednének: minden önmagát hatványozza, semmi sem egyjelentésű. Íme néhány mozzanat Andrić elbeszéléseiből: egy nő a tengert nézi. Az érzékelés aktusa azonban itt nem önmagát jelenti: felcsillan benne az emlékezés szikrája, felsejlik benne az élet áttetsző nosztalgiája. Vagy: egy görnyedt, törékeny öregasszony megy fölfelé a lépcsőn, s a léptek alatt egyszerre életre kel a kő, sejtelmes jelentésekkel, áramlásokkal telítődik minden; életkedvvel teli, áradozó, szapora beszédű ember jelenik meg előttünk, aki nem érzékeli sem környezetét, sem a kimondott szavak jelentésének a súlyát: máris érezzük a jelentésüktől megfosztott lemeztelenített szavak használata következtében előállt helyzet tragikumának a terhét, máris elkap bennünket az örvény, amelyből csak az igazi, hamisítatlan jelentésükkel felruházott szavak menthetnek ki bennünket. Másik példa: egy utcán siető asszony körvonalai jelennek meg előttünk, s az árnykép mögé rejtve az író érzékelteti velünk a világnak a lépésekbe szorult nyers drámaiságát, a kínoktól való menekülés aktusának a tragikumát. Vagy: az író egy pöffeszkedő, gőgös zsarnok képét tárja elénk, de azon nyomban rávetíti a hatalom, az önkény mulandóságának az árnyékát is. Néha egy-egy pillanatra úgy tűnik, hogy a rosszindulaton, a kínokon és a keserveken túl lakozik az emberekben jóság és gyöngédség, s hogy a világban nyugodtan és biztonságban élhetünk. Andrić azonban mindig kétségek között hagy bennünket, mindig *éreztetni* velünk, hogy az emberi természetben benne foglaltatik a sötét, végzetes tévedések lehetősége, s hogy „minden létező örök harcra átkoztatott”. (Nemiri, 1919.)

„Az élet csapdát csapdára halmoz” — így összegezhető más szavakkal Andrić mély meggyőződésből fakadó ember- és életszemlélete, a nehéz-keserű örömökkal teli élet iránti állásfoglalása, melyet az *Ex Ponto* záró soraiban így fogalmaz meg:

³ Vö.: Nikola Mirković *Ivo Andrić* c. tanulmánykötete, Beograd, 1938.

„*Almodni akarsz, fiam?
Nem, apám, élni akarok.*”⁴

Ez az Andrić lelkületét alapjaiban meghatározó életszemlélete, úgy tűnik, az értékek és a nem értékek, illetve az életigenlés és az élettagadás közötti határsávbán gyökerezik, s — egy merész szókapcsolattal élve — sztoikus melankóliával van át- meg átszőve. A fentebb idézett két sor nemcsak Andrić szemléletét, hanem egész *gondolatvilágát* beragyogja, s egyben az író hitvallása is az *élet*, a kísértésekkel, szenvedésekkel és múló örömökkal tele élet mellett, annak az embernek a védelmezése, aki „az élet kopár örömeiért a lelkével fizet”. Mert miben is látja Andrić a lét értelmét: emelt fővel menni szemben a viharral, kiállni az erőszak állhatatos hullámverését. („*Maga a tény, hogy élek, csöndes örömmel tölt el.*

Szeretem az embereket, alkotásaikat, boldogságukat és balsorsukat, bűneiket, szenvedélyeiket, tántorgásukat és torzsalkodásaikat s mindazt, amit az ember magáénak vallhat ezen a bolygón.

*Időről időre mérhetetlen boldogság tölt el, hogy nekem is jutott egy csepp az emberi örömök kiapadhatatlan forrásából, s hogy az én vállamra is ránehezedik annak a hatalmas keresztnek a súlya, amelynek hordozását az emberiség vállalta.”*⁵

Az ember élhet tévhitek között, a „hallgatni arany” illúziójában, a hatalomra törés vágyától vezérelve porba tiporhat másokat, ártatlanul szenvedhet, megtorpanhat a magasztos célok felé vezető úton, visszahullhat a porba, lehet betegesen óvatos és elővigyázatos (s mégis megcsúszhat, eleshet és szörnyethalhat, mint ama bizonyos Djordjević nevezetű tisztviselő), önnön belső fájdalmainak, boldogtalanságának (ideiglenes) orvoslása céljából önkényeskedhet mások felett, önmagát azonban sohasem tagadhatja meg. Mert a látszatra kaotikus jelenségek, a sokszor sötét, aljas indulatokból fakadó cselekedetek mögött is a már idézett elhatározás áll: „*Apám, élni akarok.*” *Élni*, mert csak így tudom megbizonyítani, hogy nem vagyok jelentéktelen porszem a dolgok kaotikus forgatagában, s csak mint egyén tudok a „fájdalmas örökség”, a „faj és a vér átka” fölé emelkedni, s csak így tudom felmérni, hogy mint *új*, védtelen hajtás mennyire *tagadhatom meg*, s mennyire *tehetem magamé- vá* ezt az örökséget. Az élet mély meggyőződésből, mindent átható gondolatiságból fakadó igenlésével állunk itt szemben, nem is az „*élek, mert nincs jogom véget veni az életemnek*”-féle optimizmussal, hanem egy sokkal borúlátóbb életszemlélettel: „*élek, mert csupán az élet által ismerhetem meg lelkem mélységeit*”,⁶ s csak így szöhetem be *magam* az örökkévalóság végtelenjébe. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy e tekintetben Andrić új dimenziókkal gazdagította a jugoszláv irodalmat.

⁴ *Ex Ponto*, Zagreb, 1918., 109. old.

⁵ Uo. 180. old.

⁶ Stanko Korać: *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, Zagreb, 1970.

2.

Megítélésünk szerint Andrić műveinek emberképét — egybek között — négy olyan tényező határozza meg, melyek ilyen formában nem jellemzőek más nagy írók emberszemléletére. Ezek: *a vágy, a félelem, a bátorság és a harmónia*. A világban, az emberek világában, ahol semmi sem egészen bizonyos, rengeteg a kitűzött cél s az e célok felé való törekvés, tengernyi az ok, az indíték, a cselekvés. Mitévő legyen mármost az író, ha az irodalomelmélet, az esztétika és a történelem — túlságosan is gyakorlati jellegű tanulásaiból adódó lehetőségeket túlszárnyalva a dolgok *mélyebb* vonatkozásai után kutat, s az esetlegességen túl az *állandót, a lényegeset* keresi a mindig fogyó, önmagát emésztő életben. Mindmáig titok maradt, hogyan tudott Andrić egy-egy cselekedet, jelenség, emberi tett velejéig hatolni, s hogyan tudta feltárni ezeknek a mélyrétegeknek a jelentését, hogyan vált meggyőződésévé, hogy az ember a világ, a lét mulandóságának a szimbóluma, a széthullás és a felmorzsolódás megtestesítője. Az emberi életre a létezés törvényszerűségei fokozottabban érvényesek; maga az ember mint véges lény értelmével nem is tudja mindig bevilágítani önnön mélységeit, s nem tudja feltárni *az egyedi, egyszeri, megismételhetetlen élet s az ezt meghatározó törvényszerűségek közötti összefüggéseket*.⁷ Némelykor ugyan azt hiszi, hogy tisztán látja a célt és a célhoz vezető utat, lényegében azonban csak nagyon kevésnek adatott meg az a lehetőség, hogy a születés és az enyészet között feszülő életben megsejtsék az emberi lét drámaiságának a lényegét.

Az egyén sorsának az alakulását befolyásoló (lényegében a tudat hatósugarán kívül eső) tényezők egyike az időtlenségben létező, titokzatos, kifürkészhetetlen *vágy*. Andrić hőseit ez vezérli jóban-rosszban, bűnben, gyönyörben, tébolyban és bölcsességben egyaránt. Más szavakkal, az időbeli végesség szemszögéből vizsgálva: a vágy a mulandó emberi életben lobogó szilaj láng, amely nincs tudatában önnön mulandóságának; az élet e tényező révén lesz változatossá, zűrzavarossá, ez teszi vidámmá vagy szomorúvá: nélküle a legbölcsebb ember is csupán a szervesetlen természet járulékos részének érezné magát. Andrićnál a vágy az a nietzschei értelemben vett dionüszoszi mozzanat, amely irányt és értelmet ad — legalábbis látszólag — az emberi erőnek, s tartalommal telíti a törekvéseket. A mulandósága ellenére is szilárd alapokon nyugvó életben a vágy a legillóbb, legmegfoghatatlanabb tényező. „*A vágyak által vezérelt tettek sohasem vezethetnek jóra: vagy idő előtt elenyésznek, vagy az általuk létrehozott mű nem tartós, értéktelen*”⁸ —

⁷ Muharem Pervić kiválóan elemzi e témakört a *Pripovetke Ivan Andrića* c. esszéjében (Delo, 1961/12).

⁸ *Na Drini ćuprija*, Matica srpska — SKZ, Beograd—Novi Sad, 1965., 274. old.

mondja a *Híd a Drinán* egyik hőse. A vágy-tenger hullámainak mindenkor eredője az örökös emberi hiányérzet: ez sodorja az embert akaratlan és józan ítélőképessége ellenére az ingoványos, járhatatlan területekre. Ha csitul e hullámverés, akár azért, mert az ember megöregedett, akár, mert a józan ésszel csillapította, a termékeny lét fényében a vágyak világa a sors fölött lebegő megfoghatatlan ködképek tűnik. Andrić sehol sem határozza meg pontosan a vágy fogalmát, művei alapján mégis nyilvánvaló: amint a bölcsesség is csak az ellentéte révén bölcsesség, az emberi cselekedetek mértéke is csupán a vágy mértéktelensége által telítődik értelemmel, s „az életnek értelmet adó szépség csillogása” is csak akkor igazi, ha mögötte felsejlik a szenvedélyes vágyak által kivetített szakadékok sötét mélysége.

Andrić az élet egyes mozzanatainak és folyamatainak az ábrázolásával arról győz meg bennünket, hogy az életben minden esetleges, minden csupán lehetőségként él, s ha ezek közül a lehetőségek közül egyet kiemelünk és túlhangsúlyozunk, akkor az ember *antropológiai lényén* ejtünk csorbát. Egészében véve Andrić műveinek tükrében azonban az emberi vágyak nem fölöslegesek, s nem is veszélyesek túlságosan. Mert lényegében sem Ali Gyerzelez felfokozott — nagyobbára nevetséges, furcsa, kielégíthetetlen — érzékisége, sem Ćorkan, sem pedig fra Marko elérhetetlen, megvalósíthatatlan vágyai nem mondanak ellent annak az *Ex Ponto*-beli elhatározásnak, amely az Andrić-hősök lelkiületét alapjaiban határozza meg: „*Apám, élni akarok.*”

Andrić emberi világtképében a vágy nem tartós tényező, legalapvetőbb tulajdonsága a változékonyság. Ezzel azonban még nem határoztuk meg közelebbről Andrić vágyképzetét, mivel nála — *a hidakat és a velük mérhető nagy műveket*⁹ kivéve — mindent a változás és a mulandóság ténye jellemez. Fokozottabb óvatosságra és megfontoltságra van tehát szükség, ha Andrić vágy-világába akarunk betekintést nyerni, annál inkább, mert indokoltnak látszik a megállapítás, hogy a vágyak megtestesítői Andrić alkotásaiban mindig különleges jelentőséggel bírnak.

Még egy tény fokozott óvatosságra int bennünket: a vágyak, akár csak az andrići emberszemléletet alapjaiban meghatározó egyéb tényezők, át- meg átszövik az élet legapróbb mozzanatait, s velük dialektikus egységet alkotva alakulnak ki azok az apró mozaikkockák, amelyekből az élet összeáll. Ebből adódóan a vágyak Andrićnál sohasem jelentkezik lemeztelenítve, élesen körülhatárolt motívumként; nem *meddő* álmódosítás kelti őket életre, hanem — közvetlenül vagy áttételesen — *a cselekedetek*. A boldogság iránti vágyat elsősorban a teljes, intenzív életre, a lét *emberi létként* való átélésére irányuló törekvés határozza meg. A világ alapjában véve közömbös a vágyak iránt: a dolgok a vágyaktól függetlenül, a megszokott mederben folynak, a nappalok és az

⁹ Vö.: Petar Džadžić: *Ivo Andrić* — tanulmány, Beograd, 1957.

éjszakák szürke egyhangúsággal váltják egymást, a folyamatok napról napra ugyanazon *törvényszerűségek* szerint alakulnak. E közömbösség azonban nem jelenti azt, hogy a világ dolgai nem befolyásolják az emberi vágyak életre kelését és alakulását: a változások állandó örvénylésében a célok hol megvalósíthatatlanoknak, elérhetetleneknek, hol pedig szinte kézzelfoghatóaknak tűnnek. Az „egyre hatalmasabb erővel rendelkező”, „mindig többet és jobbat”¹⁰ akaró emberek világában a vágyakat óhatatlanul elkapja a valóság sodrása. S ha ez az örvény túlon túl messzire sodorja őket a *józan ész*től, akkor azok az erőszak és egyéb sötét erők szolgálatába szegődnek. Egy dolog nyilvánvaló: a vágyak természetét és formáját az egyén érettsége, a lélek mélysége és érzékenysége határozza meg alapjaiban.

3.

A „több és jobb” felé vezető úton az egyén szükségszerűen összeütközésbe kerül mások vágyaival és terveivel, s önnön boldogságának a kiteljesítése érdekében mások boldogságába gázol. Ily módon a vágyakban és tervekben lüktető emberi energiát a bizonytalanság és az aggodás burka veszi körül, az idők országútján vonuló emberiség mellé a félelem szegődik kísérőül. Ilyen megvilágításban természetesnek látszik az emberek között folyó *harc*, melynek alapjában e *félelem* áll. Mert csoda-e, hogy az állandó bizonytalanság közepette az egyén — aki saját életének a fenntartása érdekében harcra kényszerül a természettel és embertársaival, s akit a sors e zűrzavaros világba dobott — esetenként üldözött vagy üldöző vadként viselkedik? („Az emberek félelmükben kegyetlenek és aljasak, a félelemtől bőkezűek és jóságosak. Az alacsonyabb rendű ezért fél a magasabb rendűtől. S ha valakinek történetesen nincs kitől félnie, az retteg beteges képzeletének a szüleményeitől, mert a félelem kóros fertőzésként ott él minden agyban.

Ha beleláthatnék annak az embernek a bensőjébe, akinek megadatott, hogy engem kínozzon, azt hiszem, egy kicsiny, számításoktól, mulasztásoktól és megrovásoktól agyonkínzott lelket látnék.

*Sajnálom, s ez a szánakozás fáj nekem.”)*¹¹

A félelem, a „sokszor érthetetlen, ok nélküli, de a lélek mélyéről felszakadó félelem”¹² — különösen háború, pusztító betegségek és egyéb válságos események idején — egyik fő meghatározója az emberi cselekedeteknek.

A nép ajkán élő közmondás, miszerint „a félelem mindent felnagyít”, Andrić emberszemléletére is érvényes: műveinek szereplői félelmükben

¹⁰ *Nemiri*, Zagreb, 1919., 48. old. (újabb kiadása: Beograd, 1975.).

¹¹ *Ex Ponto*, 58. old.

¹² *Uo.*, 58. old.

felnagyítják és félelmetes távlatokba helyezik a veszélyt jelentő akadályt, s száználmas gonosztevéökké válnak, mint a pljevljei a Hid o Drinán-ban. Az sem ritka eset, hogy a láthatáron felsejlő veszélyt máris valóságosnak látják, vagyis az esetleges veszedelmet is valóságként élik át. Ilyenkor, mint a pljevljei esetében is, a rémület által sokszorosára növelt veszély a gonoszság felé sodorja az embereket. A félelem az összetett személyiségeket egysíkúakká redukálja azáltal, hogy a cselekedetek indítékát minden esetben a létfenntartás ösztöne képezi. („Olyan idők következtek ezután, amikor mindenki parányi, láthatatlan szeretne lenni, mindenki menedéket keres magának, s amikor — ahogyan a csarsiban mondani szokták — még az egérlyuk is száz aranyat ér. A félelem nyomasztó ködként borult a városra és lakosaira, mindenkire, aki lélegzik és gondolkodik. Az a láthatatlanságában is hatalmas, mérhetetlen és korlátlan hatalmú félelem volt ez, amely időnként meglepi az emberi közösségeket, s el- vagy lecsavarja a fejeket. Elvakultságukban és tébolyukban ilyenkor sokan megfélemedkeznek arról, hogy minden mulandó, s hogy a többi földi dologhoz hasonlóan az életnek is van értéke, de ez az érték nem felbecsülhetetlen. Így történik meg aztán, hogy a félelem varázsának pillanatnyi vonzásában egyesek sokkal többet fizetnek az életért, mint amennyit ér, aljasságokat cselekednek, gyalázatos módon megalázkodnak, s csak amikor a köd felszáll, akkor jönnek rá, hogy túlfizették az életet, esetleg hogy nem is voltak veszélyben, mégis hatalmukba kerítette őket a félelem ellenállhatatlan vonzása.”)¹³

A veszedelem, illetve „a k:fürkészhetetlen sors csapásaitól való félelem” tehát egyben próbára is teszi az embert és az élethez való értelmi viszonyulás alapját képező emberséget. Andrić művei, akárcsak a fenti idézet is, azt látszanak alátámasztani, hogy az emberek a félelem pillanatnyi sodrásában *többet fizetnek a kopár életért, mint amennyit az ér*, s csak későn, rendre túl későn jönnek rá erre. Mindebből az derül ki, hogy Andrić *értékrendszerében* az emberi természetből fakadó (Camus szerint *az ember és a világ egyetemes méltóságát* jelentő) erény, lelkiismeret és kötelességtudat tartósabb, *időállóbb* a félelemnél.

4.

Andrić természetesen nem ad végleges, minden szituációban érvényes választ a felvetett kérdésre. Alkotói tudatától távol esik mindennemű pedagógizálás és moralizálás, az olvasó *erkölcsi tudatát* azonban semmiképpen sem kerüli el a tény, hogy műveiben a *bátorság* az emberség tetőpontját jelenti. Regényeinek és elbeszéléseinek a szereplői mégis távol esnek a njegoši hős-típusoktól, Mandušićtól és Mićunovićtól például,

¹³ *Travnička bronika*, Zagreb, 1964., 386. old.

mivel az Andrić-művek szereplői azáltal válnak hőökké, hogy *el tudják fojtani félelmüket, s így igazolni tudják emberi mivoltukat.* („Jedős természetű ez az átkozott népség, jutott végül is Aljo mindig egy és ugyanarra a következtetésre... Pedig nem kellene, hogy az ember ilyen legyen, nem kellene! Büszkének és bátornak kellene lennie, s jól ügyelnie arra, hogy senkinek még azt se engedje meg, hogy görbe szemmel nézzen rá. Mert ha csak egyszer is a legkisebb sértést eltűri... vége, mindenki rátípor, nemcsak a szultán és a vezír, hanem a vezír szolgálói is, az elefántok és mindenféle állat, egész a férgekig.”)¹⁴ Vizsgáljuk meg, milyen gyökerekből táplálkozik Andrićnál az emberi büszkeség, vagyis milyen módon győzhető le a félelem. Andrić e tárgy körben is *inkább ábrázol mint elemez,* vagyis általában leírást ad ítéletek helyett. Ábrázolásmódja azonban elegendő alapot szolgáltat ahhoz, hogy megállapíthassuk: az értelemmel telített élet egyik legfontosabb tartópillére a *bátorság.* Okosan, értelemmel élni és cselekedni Andrićnál annyit jelent, mint bátran élni, s nem engedni, hogy a félelem kísértesének örvényei a gáztettek, aljasságok felé sodorjanak bennünket. A bátor ember sztoikus nyugalommal vállalja az emberi lét lényegéből eredő terheket, „a nagy terhet és a nagy fáradságot”,¹⁵ szembeszegül a zűrzavarral, az értelmetlenséggel, a halállal, és megpróbál átúszni a *túloldadra,* a jó, a jóság oldalára.

Andrić bátor szereplői három jelzővel jellemezhetők a legáltalában. Ezek: *a helytállás, a becsületesség és a higgadtság.* A mindig helytálló, becsületes, higgadt ember szembenéz a fenyegető veszéllyel, tisztában van például azzal, milyen következményekkel járhat egy terméketlen esztendő, egy vihar, egy háború, de sohasem azonosul a bajjal, a veszély hullámverései nem tudják megingatni gondolatvilágát, cselekedeteit, lényének egészét. Az ilyen ember nyugodtan és derűsen, felelősségének teljes tudatában farkasszemet néz a veszéllyel, higgadtan néz föl a „nyomasztóan sötét égboltra”, és mindig tudja, *hol van az irányzék, mihez kell magát tartania az életben.* Ily módon a bátorság nem azonosítható a dicsőség utáni vággyal, az emberi cselekvés lehetőségeinek a túlfeszítésével, sem a felülkerekedésre való törekvéssel. Andrićnál a bátorság azonos azzal a *szükségyszerű meggyőződéssel,* hogy az *eredendően emberit,* az emberi életet mindig, minden körülmények között védelmezni kell. Más szóval: a bátorság a kiteljesedés szolgálatában áll, s az emberi teljesség függvénye. A büszkeségre és a boldogsára született „átkozott népség”, amely Aljót foglalkoztatja *A vezír elefántja* c. elbeszélésben lényegében azért nem büszke és boldog mert a másokkal való együttélés alapját képező emberi méltósággal mint értékkel nem tud mit kezdeni. A *Travniki krónika* fentebb idézett sorai egészen pontosan val-

¹⁴ *A vezír elefántja,* Magvető, Budapest, 1963., 38. old.

¹⁵ Andrić költői nyelvben gyakran találkozunk ezekkel a kifejezésekkel; lásd még: *Ex Ponto* és *Nemiri*; későbbi műveiben e kifejezések melankolikus és bölcséleti színezetet kaptak.

lanak erről az értékről: *az élet önmagában is érték, de sohasem akkora, hogy érdemes lenne érte feláldozni az emberi méltóságot, azt a méltóságot, amely nélkül az élet meddő látomás, örömtelen és hiábavaló tengődés.*

Az emberi méltóságnak ez a féltve őrzése beragyogja és vonzóvá teszi az Andrić-művek bátor szereplőit. A *Híd a Drinán* Arif bégje, ez a békés természetű, „egészséges, becsületes ember, akinek sohasem volt titka mások előtt, s ennek folytán félnie sem kellett soha senkitől”, merő ellentéte a bős és tehetetlen Abid agának; Nikola pópa (ugyanebben a regényben) erős, nemes lelkű ember, aki „békében él önmagával és környezetével”; a *Travniki krónikában* des Fossés, a francia konzul helyettese, kiegyensúlyozott, kedélyes fiatalember, aki élet- és éltető erejével magasan fölötté áll a bátorságában is ingtag Daville-nak. Nyilvánvaló, hogy a félelem, az önzés és egyéb gyarló emberi tulajdonságok fölött a bátorság Andrić emberábrázolásában elsősorban a lelki egyensúly megteremtésére és fenntartására hivatott.¹⁶ Az érzelmek és vágyak szövevényes, kibogozhatatlan áradatában a bátorság az egyetlen biztos támpont, amely segítségével fogalmat alkothatunk az embernek a világban betöltött szerepéről. S az Andrić-hősök bátorsága akkor sem veszít jelentőségéből, akkor is alapvetően determináló tényező marad, ha az író „melankolikus bölcséletének”, valamint az emberi természet és a világ összetettsége víziójának a tükrében vizsgáljuk.

A harmonikus és a kiegyensúlyozott jelzők azonban nem egyértelmű állapotot, illetve tulajdonságot jelölnek Andrić bátorság-képzetében, s nehézségekbe ütközünk, ha e fogalmak alapvető természete, gyökerei, lényege után kutatunk. Andrić hőseit ugyanis — mint már fentebb is jeleztük — *a világ mély, rejtélyes összefüggéseinek* a tudata, s az ezekből eredő bizonytalanságnak és tragikumnak az érzése hatja át. A világ dolgainak az egymás közötti viszonya azonban sok esetben békét, nyugalmat sugároz, az élet harmonikus teltségével kecsegtet, halvány fényével beragyogja a létezést, az álmokat, az egész éltető valóságot. A *Hidak* c. esszéjében Andrić a következőket írja: „Végezetül mindaz, amiben életünk megmutatkozik — gondolatok, törekvések, tekintetek, mosolyok, szavak, sóhajok — mind-mind a túlsó part felé törekszik, amelyhez mint célhoz igazodik, és csak ott kapja meg igazi értelmét. Mindennek le kell gyűrnie és át kell hidalnia valamit: a rendetlenséget, a halált vagy értelmetlenséget. Mert minden átkelőhely —, híd, amelynek két vége a végtelenségbe vész, s amihez képest valamennyi földi híd csupán gyerekjáték, sápadt szimbólum.”¹⁷

¹⁶ Nikola Milošević *Jedan antropološki vid Andrićevoг književnog stvaralaštva* c. kiváló tanulmányában megpróbálkozik az Andrić-hősök lelki egyensúlyának a meghatározásával; lásd még az *Ivo Andrić* c. tanulmánygyűjteményt, Institut za teoriju književnosti i umetnosti, Beograd, 1962., valamint Nikola Milošević *Antropološki ogledi* c. könyvét, Beograd, 1964.

¹⁷ *Hidak*, Magyar Szó, 1975. márc. 15. (Csuka Zoltán ford.).

Az örökös átkelésnek ebben a forgatagában az ember jelentéktelen *pontnak* tűnik, mégis képes arra, hogy *renddel és összhanggal, mértékkel és értelemmel* telítse önnön létét. S ha kitartóan kutatunk a rend és a harmónia, a mérték és az érzelem után, a szépségben és az emberi erőben fogjuk őket felfedezni, s rájövünk, hogy csakis e két tényező, a szépség és az erő képesek arra, hogy bevilágítsák az emberi sors útjait és útvesztőit. A világ és az élet zavaros hömpölygésében fel-felvillan a szépség és a harmónia — Jelena, az asszony, aki nincs —, felsejlik az érett, *teljes élet* lehetősége, a létnek az a villanása, amellyel az ember (a Drina-hídhoz hasonlóan) beírhatja nevét az örökkévalóságba. S ha nem lennének ezek a villanások, az élet az ember számára valóban betegség lenne csupán, amelyre „az alvás az egyedüli orvosság”. A harmóniára és a rendre, illetve az értelemmel telített életre való törekvés s annak tudata, hogy a pusztá *mechanikus létezésen* túl van valami *magasztos és magasabb rendű*, friss, éltető áramlásként hat az Andrić-művekben ábrázolt sorsok szövevényében.

A „*tenger fölé emelkedni*”, súlytalanul és boldogan lebegni; „*könnyűnek, testetlennek érezni magunkat a szeretet végtelen, szent óceánjában*”: mindez a törekvés arra irányul, hogy kilépjünk az *önmagát ismétlő, sztereotip, sivár és szánalmas mindennapi élet tömlöcéből*, amelyet akár nem-életnek is nevezhetnénk. Andrić gondolkodó hőseiben, még akkor is, ha boldogtalanok, él ennek a boldogabb, harmonikusabb világnak a képzete. Mindegyikük külön-külön száll szembe az akadályokkal és győzi le a zűrzavart, az értelmetlenséget és a halált. „*A tenger felett feszülő viharos égbolt furcsa színei*” sejtetik ugyan velük — Gyerzelezzel és Ćorkannal, Fatával, des Fossés-vel és Jelkával —, hogy a szépség látomás csupán, de mindannyiuknak mély meggyőződése, hogy az álom is szerves tartozéka az embernek, a haladásnak és a boldogságnak, s hogy álmok nélkül meghal számukra a jövő.

Amint az itt vázoltakból kitűnik, Andrić emberképét négy, antropológiai és egzisztenciális szempontból fontos tényező határozza meg: *a vágy, a félelem, a bátorság és a harmónia*. Ezek egyaránt átszövik a „*primitív őserőt*”, az ősi szenvedélyeket, a jóságot, a gyöngédséget és az álmat, a magasan ívelő gondolatokat és az emlékezést. Külön elemzést igényelne annak felvázolása, hogy e tényezők közül melyik jellemző egy-egy sajátos *életmegnyilvánulásra*, élethelyzetre. Egy bizonyos: az itt vázolt elemek léteznek és hatnak Andrić műveiben, a nagy író világgképének szerves részei, s jelenlétükkel alapvetően meghatározzák az író stílusát.

Az ember *világba vetettségéről* és az e világban folyó nehéz küzdelemről szóló modern elméleteket Andrić művei is magukba szívták. Az is kiérződik belőlük, hogy a másokkal (a pokollal) folytatott létfenn-tartási harc közepette magunk is pokollá válunk, s hogy közömbösen,

egykedvűen *szemléljük* mások balsorsát és boldogtalanságát, alapjában véve azonban mindezek mögött ott dereng a remény: „*Egyedül vagyunk nagyon, és a sors ver bennünket, de az is igaz, hogy mi, emberek egymásba kapaszkodunk, egymás kezét fogjuk.*”¹⁸

JUNGER Ferenc fordítása

¹⁸ Az emberi sorsok egységéről és egymásba fonódásáról, az „emberi kézfogásról” lásd Cologna meditációját (*Travnicka hronika*, Zagreb, 1964., 268. old.).